

อิทธิพลทางศาสนากับพระราชลัญจกรประจำพระองค์ ในรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 10

Religious Influences and the Royal Seals of State during the Reign of
King Rama VI and King Rama X

ธัญพงษ์ สารรัตน์

Thanyapong Sararat

อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ
Lecturer in Social Studies Program, Faculty of Education, SiSaKet Rajabhat
University

Corresponding author e-mail : hithanyapongs@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาอิทธิพลทางศาสนาที่ปรากฏบนพระราชลัญจกรประจำพระองค์ในรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 10 ผลการศึกษาพบว่า การสร้างสรรค์รูปแบบของพระราชลัญจกรในรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 10 ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธมาถ่ายทอดบนพระราชลัญจกร เป็นการนำเอาพระราชอำนาจของกษัตริย์มาทำให้เป็นรูปธรรมโดยการนำสัญลักษณ์ เทพอาวุธ อักษรมงคล วัตถุสิ่งของ และพระโพธิสัตว์มาเป็นสัญลักษณ์ โดยพระราชลัญจกรที่นำมาศึกษาในบทความนี้มี 5 องค์ ซึ่งได้รับอิทธิพลทั้งจากศาสนาพราหมณ์และพุทธ ในขณะเดียวกันอิทธิพลทางศาสนาได้มีการเปลี่ยนรูปแบบจากคติดั้งเดิมที่เน้นรูปเทพเจ้าและสัตว์หิมพานต์ให้เป็นคติที่แตกต่างอย่างน่าสนใจ อีกทั้งรูปแบบขององค์พระราชลัญจกรยังมีลักษณะใกล้เคียงกับรัชกาลก่อนหน้า

คำสำคัญ: พระราชลัญจกร, ศาสนาพราหมณ์, ศาสนาพุทธ, อิทธิพลของศาสนา

ABSTRACT

This article aimed to study the religious influences appeared on the Royal Seals of State of King Rama VI through King Rama X. The study results revealed that the creation of the Royal Seals of State during the reign of King Rama VI to Rama X was influenced by Brahmanism and Buddhism conveyed on the royal seal. It was to bring the power of the King to make concrete by using the symbol of the gods, auspicious characters, objects and bodhisattvas as symbols. Five royal seals have been used in this study, which were influenced by both Brahmanism and Buddhism. At the same time, religious influences have been transformed from traditional beliefs emphasizing images of gods and creatures to be differently interesting. Furthermore, the form of the Royal Seals of State was similar to those of previous reigns.

Keywords: the Royal Seal of State, Brahmanism , Buddhism, Religious influence

ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2563)

บทนำ

ศาสนามีอิทธิพลต่อจิตใจมนุษย์ เป็นศาสตร์ที่วางแบบฉบับในการดำเนินชีวิต แก่มนุษยศาสตร์ ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อปวงชนชาวไทยมาช้านานได้แก่ ศาสนาพราหมณ์ และพุทธ สองศาสนานี้เป็นรากเหง้าที่สั่งสมระเบียบประเพณีและวัฒนธรรมให้ยังยืนอยู่ในประเทศไทยจนถึงปัจจุบัน สิ่งที่แสดงแจ่มชัดตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันคือ “วัฒนธรรม” และยังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของบุคคลโดยทั่วไปด้วย (ทวิศักดิ์ ญาณประทีป, 2518: 17) ซึ่งในที่นี่จะกล่าวถึงพระราชลัญจกรประจำพระองค์ที่เป็นรูปแบบสัญลักษณ์หนึ่งในสังคมไทย ทั้งนี้ “ลัญจกร” คือ ตราหรือเครื่องหมายหรือรูปลักษณะต่างๆ ซึ่งสร้างขึ้นสำหรับใช้ตีหรือประทับ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 1002) หรือที่ปิดผนึกบนเอกสาร เพื่อให้เป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์แทนบุคคล ตำแหน่ง หรือประเทศ เพื่อแสดงการรับรองความถูกต้องและแสดงความสำคัญของเอกสารนั้นๆ ซึ่งความหมายในที่นี่หมายถึงเอกสารหรือหนังสือสำคัญทางราชการ และในบทความนี้จะกล่าวถึงแต่เพียง “พระราชลัญจกรประจำพระองค์” ที่หมายถึง พระตราที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้สำหรับประทับในเอกสาร ทั้งที่เป็นเอกสารทางราชการและเอกสารส่วนพระองค์ (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2538: 13) ซึ่งมีความสำคัญในฐานะที่เป็นพระราชลัญจกรประจำแผ่นดินที่ใช้กำกับพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์หรือกำกับนามผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งลงนามแทนในพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์ (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2538: 130) และยังเป็นการแสดงพระราชอำนาจในการปกครองราชการแผ่นดินด้วย (เพลินพิศ กำราญ, 2525: 8)

นอกจากนี้พระราชลัญจกรยังมีความสำคัญต่อการศึกษาทางด้านศาสนาที่มีผลต่อการปกครองของไทยในอดีตจนถึงปัจจุบันอีกด้วย เนื่องจากภาพที่ปรากฏอยู่บนพระราชลัญจกรนั้นเป็นเรื่องราวของสัญลักษณ์มงคลต่างๆ วัตถุสิ่งของ เทพอาวุธ และพระโพธิสัตว์ของศาสนาพราหมณ์และพุทธ ความรู้เกี่ยวกับภาพบนพระราชลัญจกรจะส่งผลให้เกิดความชัดเจนในเรื่องอิทธิพลของศาสนาที่มีต่อคติความเชื่อของคนในอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งที่ผ่านมาการศึกษาวิเคราะห์รูปภาพที่ปรากฏบนพระราชลัญจกรเหล่านี้ยังมีไม่มากนัก และเป็นที่มาของปัญหาสำคัญของการศึกษาในครั้งนี้ และจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่ายังไม่มีงานศึกษาที่กล่าวด้วยเรื่องนี้โดยตรง มีเพียงงานที่เกี่ยวข้องซึ่งผู้เขียนนำมาประยุกต์ใช้ประโยชน์ ได้แก่ การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประวัติของพระราชลัญจกร รวมถึงอธิบายที่ปรากฏบนพระราชลัญจกร ได้แก่

“ความรู้เรื่องตราต่างๆ เล่ม 1: พระราชลัญจกร” โดย ส.พลายน้อย (2527) เรื่อง “พระราชลัญจกรและตราประจำตัวประจำตำแหน่ง” โดย พระยาอนุนามราชชน (2512) หนังสือเรื่อง “พระราชลัญจกร” โดย สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี หนังสือและบทความเรื่อง “บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ” โดย สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ประทานพระยาอนุนามราชชน (2506, 2512) บทความของทรงสรศักดิ์ นิลกำแหง เรื่อง “พระราชลัญจกรครุฑพ่าห์กาญจนาภิเษก” (2506) ในวารสารราชบัณฑิตยสถานฉบับปีที่ 20 ฉบับที่ 4 ซึ่งที่กล่าวมานั้นเป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นไปถึงประวัติของพระราชลัญจกรแต่ละองค์ บทบาทหน้าที่การใช้งานหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับพระราชลัญจกร เป็นต้น งานเหล่านี้เป็นประโยชน์คือ ทำให้ได้ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับพระราชลัญจกรเป็นองค์ แต่การศึกษาภาพสลักที่ปรากฏในพระราชลัญจกรนั้นพบว่ายังมีน้อยและเป็นการแทรกในประเด็นเสริมของพระราชลัญจกรบางองค์เท่านั้น

ภาพที่ 1-4 : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี หน่วยงานที่ดูแลเรื่องพระราชลัญจกรในปัจจุบัน

ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

ส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตราประทับอื่นนั้น จะเป็นการศึกษาบทบาทหน้าที่ของการใช้ตรา เช่น งานวิจัยด้านประวัติศาสตร์ของเรวัตร หินอ่อน (2547ก) เรื่อง “การใช้ตราราชการไทย พ.ศ.2394 ถึง พ.ศ. 2482” บทความวิจัยของเรวัตร หินอ่อน ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2563)

(2547ข) เรื่อง “การสร้างภาพลักษณ์ของ “สยามใหม่” ในตราอาร์มแผ่นดินสมัยต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411 – พ.ศ.2435)” หรืองานศึกษาภาพสะท้อนจากตรามงคลที่มีความใกล้เคียงกับพระราชลัญจกรและมีความสอดคล้องกับการนำเสนอในบทความนี้มากขึ้น ได้แก่ งานของสมชาติ มณีโชติ (2539) เรื่อง “มงคลคติในตราสัญลักษณ์ฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี” งานของธัญพงศ์ สารรัตน์ และคณะ (2562) เรื่อง “มงคลคติในตราสัญลักษณ์งานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562” และงานของอิสรกุล คงชนะ (2555) เรื่อง “อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏบนตราลัญจกรสมัยอยุธยาถึงสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาจึงศึกษาวิธีการวิจัยเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ศึกษาพระราชลัญจกรประจำพระองค์ในรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 10 ต่อมา ดังนั้น ผู้เขียนจึงเห็นว่า องค์ความรู้ในเรื่องตราต่างๆ ทั้งในด้านของที่มา รูปแบบ และลักษณะนั้นได้มีผู้ศึกษาไว้บ้างพอสมควร ทั้งนี้จากการศึกษาที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่าเป็นการศึกษาถึงหน้าที่การใช้งานของพระราชลัญจกรแต่ละองค์ ประวัติของพระราชลัญจกร หรือกฎหมายโบราณที่ว่าด้วยการตั้งพระราชลัญจกรทั้งสิ้น แต่การศึกษาภาพที่ปรากฏบนพระราชลัญจกรนั้นแทบไม่ปรากฏว่ามีการศึกษา ทั้งนี้ผลจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถนำความรู้มาใช้เป็นกรอบความคิดในการจัดทำเค้าโครงวิจัย และความรู้อีกส่วนหนึ่งใช้เป็นข้อมูลที่จะช่วยกำหนดแนวทางในการค้นคว้าข้อมูลและอภิปรายผลในการศึกษาเรื่อง “อิทธิพลทางศาสนากับพระราชลัญจกรประจำพระองค์ในรัชกาลที่ 6 ถึง รัชกาลที่ 10” ต่อไป ซึ่งภาพปรากฏในพระราชลัญจกรนั้นมีทั้งที่เป็นรูปของเทพารักษ์ วัตถุสิ่งของ สัญลักษณ์ อักษรมงคล และพระโพธิสัตว์ ซึ่งผู้เขียนมีความสนใจที่จะศึกษาความหมายของภาพความสัมพันธ์ของความหมายกับหน้าที่การใช้งานของพระราชลัญจกรนั้นๆ เนื่องจากสิ่งที่ปรากฏบนพระราชลัญจกรนั้นคือการนำเสนอพระราชอำนาจของกษัตริย์ออกมาเป็นภาพปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรม เช่น รูปสัญลักษณ์ วัตถุสิ่งของ อักษรมงคล และเทพารักษ์ในศาสนาพราหมณ์ พระโพธิสัตว์ในศาสนาพุทธ เป็นต้น ซึ่งเป็นตัวแทนแสดงถึงพระราชอำนาจผ่านออกมาในรูปของพระราชลัญจกรนั้นๆ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้เขียนจะศึกษาวิเคราะห์และตีความภาพที่ปรากฏบนพระราชลัญจกรประจำพระองค์ โดยการนำเอาหลักวิชาทางประวัติศาสตร์และอักษรศาสตร์มาศึกษาวิเคราะห์ เนื่องจากภาพที่ปรากฏนั้นเป็นเรื่องราวทางศาสนาพราหมณ์

และศาสนาพุทธ และเป็นภาพปรากฏที่เป็นตัวอักษร ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยองค์ความรู้ทั้ง 2 แขนงในการศึกษา อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลที่ผ่านมายังไม่ปรากฏชัดเจน บทความนี้จึงขอมุ่งประเด็นการศึกษาข้อมูลที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นเพื่อทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ว่าอิทธิพลทางศาสนามีความสัมพันธ์กับพระราชลัญจกรประจำพระองค์อย่างไรจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะช่วยเปิดมุมมองเกี่ยวกับเรื่องราวของพระราชลัญจกรอันเป็นวัฒนธรรมที่เก่าแก่อย่างหนึ่งของไทยต่อไป

สมมติฐานเนื้อหาของภาพสลักบนพระราชลัญจกร

เนื่องจากในอดีตที่ผ่านมายังไม่มีการศึกษาวิเคราะห์ภาพสลักบนพระราชลัญจกรเป็นการเฉพาะ จึงทำให้ผู้ศึกษายังไม่มีข้อสมมติฐานอันมาศึกษาเปรียบเทียบได้ในขั้นต้น การศึกษาที่ผ่านมาเป็นเพียงการศึกษาประวัติของพระราชลัญจกรแต่ละองค์ ส่วนภาพที่ปรากฏบนพระราชลัญจกรนั้นก็เป็นการอธิบายภาพเท่านั้น ไม่ได้ศึกษาถึงลักษณะทางประติมานวิทยา ความหมายของภาพต่างสอดคล้องกันกับพระราชอิสริยยศ และบทบาทของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลหรือไม่อย่างไร แม้ว่าจะมีงานศึกษาในทำนองเดียวกันก่อนหน้านี้ คือ งานของอิสกรุล คงชนะ ใน พ.ศ. 2555 ที่กล่าวถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏบนตราลัญจกรในสมัยอยุธยาถึงสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แต่เป็นการศึกษาคนละกรณีศึกษากับงานนี้ ดังนั้นผู้ศึกษาจึงตั้งข้อสมมติฐานเป็นการศึกษาภาพสลักบนพระราชลัญจกร ดังนี้ โดยลักษณะทางประติมานวิทยาและตัวอักษรที่ปรากฏนั้นมีความสัมพันธ์กับพระราชอิสริยยศและบทบาทของพระมหากษัตริย์ในบางรัชกาลด้วย โดยอิงตามคติความเชื่อเป็นหลัก

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. ศึกษาการตีความภาพและที่มาของพระราชลัญจกร
2. ศึกษาอิทธิพลของศาสนาที่ส่งผลต่อรูปแบบพระราชลัญจกร

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ทราบถึงความสำคัญของพระราชลัญจกรอันเป็นหลักฐานโบราณคดีอีกประเภทหนึ่ง
2. ทำให้ทราบถึงที่มาของการใช้พระราชลัญจกรในประเทศไทยได้

3. ทำให้ทราบถึงลักษณะทางประติมานวิทยาที่ปรากฏอยู่บนพระราชลัญจกรและความหมายของสัญลักษณ์และตัวอักษรอื่นที่ปรากฏ

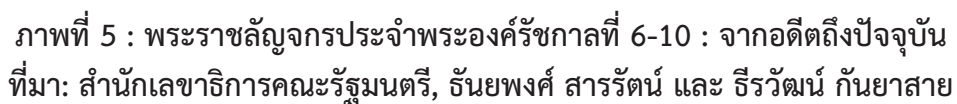
4. ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างประติมานวิทยากับพระราชลัญจกรกับพระราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลรวมถึงบริบทอื่นๆ และความสัมพันธ์ของหน้าที่พระราชลัญจกร

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ศึกษาที่มาและตีความภาพที่ปรากฏบนพระราชลัญจกรประจำพระองค์ของพระมหากษัตริย์เท่านั้น โดยเริ่มตั้งแต่ภาพประทับพระราชลัญจกรและหลักฐานเอกสารที่เกี่ยวข้องในสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงสมัยรัชกาลที่ 10 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับภาพที่ปรากฏบนตรา ศึกษาการพัฒนารูปแบบที่เปลี่ยนไปของพระราชลัญจกร ซึ่งภาพพระราชลัญจกรและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทุกชิ้นที่ใช้ในการศึกษามีอายุอยู่ในช่วงเวลาดังที่ได้กล่าวมาแล้วโดยไม่รวมถึงตราสัญลักษณ์ในงานมหามงคลต่างๆ ที่มีพระราชลัญจกรเป็นส่วนหนึ่ง

วิธีการดำเนินการค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) เริ่มจากการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสารและงานวิจัยที่ผ่านมาแล้ว และเก็บข้อมูลรูปพระราชลัญจกรทุกองค์ในช่วงอายุสมัยที่ระบุในขอบเขตการศึกษา และเก็บข้อมูลทางด้านเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระราชลัญจกร จากนั้นได้ศึกษาการตีความภาพบนองค์พระราชลัญจกร จากนั้นได้วิเคราะห์เรียบเรียงและนำเสนอบทความฉบับสมบูรณ์ ทั้งนี้ได้อาศัยแหล่งค้นคว้าสำคัญคือ ห้องสมุดคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี และสำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เป็นสำคัญ

ผลการศึกษา

1. ความสำคัญของตราประทับในประเทศไทยสมัยโบราณ

ตราประทับเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่ชี้ให้เห็นถึงสภาพสังคมของมนุษย์ในอดีตที่มีการติดต่อสื่อสารกันและกัน เมื่อคนกลุ่มหนึ่งเป็นผู้ขายอีกกลุ่มหนึ่งเป็นผู้ซื้อ ทั้งสองฝ่ายจึงคิดประดิษฐ์เครื่องมือเพื่อให้การซื้อขายประสบความสำเร็จที่หมายถึง สินค้าเป็นชนิดที่สิ่งซื้อถูกต้อง สินค้าถูกส่งมาจากผู้ขายถูกต้อง เป็นต้น (दनय चययोरथ, 2541: 95) หรือในเรื่องการปกครองประเทศที่ต้องการให้เกิดความสำเร็จในการบริหารและควบคุมบังคับบัญชากลุ่มผู้บริหารก็หาวิธีการให้การสั่งงานของตนได้รับการยินยอมและปฏิบัติตาม (ผาสุข อินทรารุจ, 2522: 41) ซึ่งลักษณะของตราประทับจะมีลักษณะเป็นรูปร่างทรงกลมรูปกรวย หรือรูปสี่เหลี่ยมที่พื้นผิวด้านหนึ่ง หรือสองถึงสี่ด้านถูกสลักให้เป็นลวดลายรูปต่างๆ แต่เป็นภาพกลับเหมือนภาพในกระจกเงาราบ ซึ่งเมื่อนำไปกดทับกับวัสดุที่เป็นแผ่นราบ เช่น กระจดาษ จะทำให้เกิดเป็นรอยกดทับลายนูนตามวัตถุที่เป็นแม่แบบ (แม่พิมพ์) แต่เป็นภาพลวดลายปกติ (दनय चययोरथ, 2547: 55)

ทั้งนี้เนื่องจากลวดลายที่มีนัยยะทางสังคมแฝงอยู่ จึงนำไปสู่ประเด็นการศึกษาทางวิชาการด้านโบราณคดีว่าวัตถุเหล่านี้จะเรียกว่า “ตราประทับ” (Seals) และตราหรือรอยประทับ (Sealings) คือหลักฐานเชิงอำนาจสำคัญที่ใช้ในการสร้างแบบความสัมพันธ์ทางสังคม (Social relationship) ของมนุษย์ในสังคมสลับซับซ้อน (Complex Society) นับตั้งแต่สมัยเริ่มแรกประวัติศาสตร์ของโลกและประเทศไทย (อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ, 2550: 47) ทั้งนี้ภาพที่ปรากฏจะมีทั้งภาพผู้คน ภาพสัตว์บก – สัตว์น้ำ ภาพสิ่งของเครื่องใช้ ยานพาหนะ วิถีชีวิตประจำวัน การประกอบกิจการ เศรษฐกิจ สภาพแวดล้อมของสังคม ผวนวกกับภาพสัตว์สมมติ อักษรศักดิ์สิทธิ์ รวมไปถึงภาพเทพเจ้า (สมบัติ พลายน้อย, 2527: 15) ดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นชัดว่ามีการนำความรู้ความเข้าใจเรื่องศาสนามาใช้เป็นส่วนหนึ่งในชีวิตทางสังคม แต่ตราประทับเป็นของสำคัญที่ผูกพันความเชื่อถือศรัทธาระหว่างประชาชนกับประชาชน และผูกพันเรื่องของอำนาจระหว่างประชาชนและผู้ปกครอง (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2531: 27) ด้วยเหตุนี้การใช้ตราประทับจึงมีอยู่ในสังคมไทยสืบมา เพียงแต่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรูปแบบให้เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม ดังที่เรวัตกร หินอ่อน ได้อธิบายว่า การใช้ตราของไทยในสมัยโบราณถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการที่จะระบุถึงสถานะ ตำแหน่ง และอำนาจหน้าที่ของแต่ละบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน

เอกสารต่างๆ ของทางราชการที่ปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจนตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นต้นมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งจะถือลายประทับของตราเป็นสำคัญ เนื่องจากไม่มีธรรมเนียมการลงลายมือชื่ออันเป็นลักษณะใหม่ที่เข้ามาพร้อมกันคือ อิทธิพลความคิดแบบตะวันตกในภายหลัง (เรวัตร์ หินอ่อน, 2557ก: 189) จนกลายมาเป็นต้นแบบของการใช้พระราชลัญจกรที่มีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์การบริหาร การปกครองของประเทศไทย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2554: 11- 12) ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญของการศึกษา

2. พระราชลัญจกรในประเทศไทยตั้งแต่ยุคเริ่มต้นถึงสิ้นสุดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชลัญจกรหรือพระตราสำหรับใช้ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน ถูกใช้เนื่องจากในอดีตไม่มีการเซ็นชื่อ จึงใช้พระราชลัญจกรในการประทับขึ้นเพื่อใช้ประจำตัวประจำตำแหน่ง (พระยาอนุমানราชธน, 2512: 1 – 2) โดยวัฒนธรรมการใช้พระราชลัญจกรของไทยนั้นมีพื้นฐานมาจากการติดต่อเจริญความสัมพันธ์กับจีน (สีบแสง พรหมบุญ, 2525: 64) ทั้งนี้จากงานวิจัยของอิสริกุล คงชนะ กล่าวว่า พระราชลัญจกรมีการใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่ในการระบุถึงอำนาจของผู้ถือตราและการนำพระราชลัญจกรต่างๆ ไปใช้ โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาที่ปรากฏในเอกสารประเภทพระธรรมนูญ และพระราชพงศาวดารอยุธยาฉบับปลีกหมายเลข 2/ก 104 ที่นับเป็นหลักฐานชิ้นนี้ถือเป็นครั้งแรกที่มีการกล่าวถึงการใช้ตราพระครุฑพ่าห์ ซึ่งเป็นตราแผ่นดินที่มีตั้งแต่ในสมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน โดยเหตุการณ์ในพระราชพงศาวดารฉบับนี้อยู่ในช่วงรัชกาลเจ้าสามพระยา (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2539: 188) อีกทั้งยังมีพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับอื่นๆ สืบมาถึงหลักฐานสมัยธนบุรี ได้แก่ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และหลักฐานชาวตะวันตก หลักฐานจดหมายเหตุจีน ที่กล่าวถึงการใช้ตราราชการ โดยเฉพาะการใช้พระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์และพระราชลัญจกรไอยราพตเพื่อประทับพระราชสาส์นคำหับที่ส่งไปถวายพระเจ้ากรุงจีนด้วย (ศานติภักดีคำ, 2558: 45)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้ปรากฏหลักฐานการใช้พระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์ และพระราชลัญจกรไอยราพตประทับพระราชสาส์นคำหับที่ส่งไปถวายพระเจ้ากรุงจีน เหมือนสมัยกรุงธนบุรีด้วย (กรมศิลปากร, 2505: 10) จนกระทั่งถึงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงได้ช้างเผือก 3 เชือกในเวลาใกล้เคียงกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำรูปช้างสีขาวอยู่ในวงจักรสีขาวกลางธงแดง มีความหมายว่า พระเจ้าแผ่นดินผู้มีช้างเผือกหรือธงช้าง และสันนิษฐานว่าเป็นที่มาของ พระราชลัญจกรไตรสารเศวต ซึ่งเป็นพระราชลัญจกรประจำพระองค์ที่สร้างขึ้นเพื่อ เหนิมพระเกียรติที่ได้ช้างเผือกมาสู่พระบารมี 3 ช้าง (พระยาอนุমানราชชน, 2512: 13)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เริ่มมีการจัดระบบ หมวดหมู่และวิธีการใช้พระราชลัญจกรแต่ละองค์ให้เป็นระเบียบแบบแผนขึ้นโดยโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระบรมราชโองการเกี่ยวกับพระราชลัญจกรและจัดสร้างพระราช ลัญจกรอีกหลายองค์เพื่อให้เหมาะสมแก่กาลสมัย (ทวิศิลป์ สืบวัฒนะ, 2529: 102) โดยเฉพาะพระราชลัญจกรประจำพระองค์ โดย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้รูปเครื่องหมายประจำพระองค์ซึ่งประดิษฐ์ขึ้นจากพระ นามานิธิย “มงกุฏ” คือ ลวดลายตราเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฏขนาดข้างด้วยฉัตรทั้ง 2 ช้าง มี 2 ขนาดเรียกว่า อาร์มรัชกาลที่ 4 องค์ใหญ่ และอาร์มรัชกาลที่ 4 องค์น้อย (สมบัติ พลายน้อย, 2505: 55) และพระราชลัญจกรสำหรับแผ่นดินอีกหลายดวง จนถึง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการจัดระเบียบงานสารบรรณ ปรับปรุงการประทับรับรองเอกสารสำคัญที่นำไปสู่การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระเบียบ วิธีการใช้พระราชลัญจกรที่มีอยู่เดิมและสร้างขึ้นใหม่ให้มีระเบียบแบบแผนมากขึ้น โดย มีการตรากฎหมายบังคับใช้เป็นหลักปฏิบัติและจัดตั้งหน่วยงานให้มีหน้าที่ดูแล รับผิดชอบโดยเฉพาะ คือ กรมมรุธาธร (พ.ศ.2431) ต่อมาเปลี่ยนเป็นกระทรวงมรุธาธร มีหน้าที่จัดทำและรักษาพระราชลัญจกร ดำเนินการเกี่ยวกับการพระราชทาน เครื่องราชอิสริยาภรณ์ การรักษาทะเบียนฐานันดร และการรักษาพระราชกำหนด กฎหมายและหนังสือราชการของพระมหากษัตริย์ (ภารดี มหาขันธ์, 2534: 42) โดยมีการใช้พระราชลัญจกรประจำรัชกาลเป็นรูปพระจุลมงกุฏ (พระเกี้ยว) พระราชลัญจกร ประจำแผ่นดินองค์ใหญ่และองค์น้อย เป็นรูปเครื่องขัตติยราชอิสริยยศรูปลายของพระ ราชลัญจกรประจำพระองค์ ประจำพระบรมวงศานุวงศ์ และสำหรับแผ่นดิน ตลอดจน

ตราตำแหน่งสำคัญทางราชการ และพระราชลัญจกรพระบรมราชโองการ (สมบัติพลายน้อย, 2505: 56)

จากหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้พระราชลัญจกรในกิจการการบริหารการปกครองของไทยสืบเนื่องกันมาโดยตลอด โดยคงวิธีการใช้ที่บัญญัติไว้ในพระธรรมนูญในสมัยอยุธยา ในสมัยรัตนโกสินทร์มีการจัดสร้างพระราชลัญจกรเพิ่มขึ้นตามการปรับเปลี่ยนหน้าที่ และการจัดระเบียบการใช้ให้เป็นระบบและสะดวกต่อการใช้มากยิ่งขึ้น พระราชลัญจกรที่ใช้ในกิจการที่สำคัญจะแกะสลักเป็นภาพเทพเจ้าและภาพสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์เหมือนกันทุกยุคทุกสมัย จึงทำให้เชื่อได้ว่า พระราชลัญจกรและการใช้พระราชลัญจกรของไทยนั้นได้รับอิทธิพลความเชื่อในศาสนาพราหมณ์เหมือนกันทุกยุคทุกสมัย จึงทำให้เชื่อได้ว่า พระราชลัญจกรและการใช้พระราชลัญจกรของไทยนั้นได้รับอิทธิพลความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์และจะเริ่มมีคติพุทธศาสนามาปะปนบ้างดังในสมัยรัชกาลที่ 6 – 10 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งจะได้วิเคราะห์ในรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

3. การวิเคราะห์อิทธิพลทางศาสนากับพระราชลัญจกรประจำพระองค์ในรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 10

ในหัวข้อนี้จะการศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของศาสนาที่ปรากฏบนพระราชลัญจกรประจำพระองค์ในรัชกาลที่ 6 – 10 ในที่นี้จะกล่าวถึงพระราชลัญจกรที่มีอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏอยู่ในภาพ บางภาพเป็นเรื่องราวที่อยู่ในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะอธิบายให้เห็นถึงความผสมผสานกันระหว่างความคิดทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ซึ่งผสมผสานรวมกัน อันเป็นลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ซึ่งพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นพระราชพิธีตามโบราณราชประเพณีในการเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์ นอกจากนี้พระราชพิธีบรมราชาภิเษกยังแสดงถึงความเก่าแก่และความสำคัญของสถาบันกษัตริย์ไทยในฐานะที่เป็นสถาบันหลักที่อยู่คู่กับชาติไทยมาโดยตลอดและมีความสำคัญในสังคมไทย ซึ่งในพระราชพิธีนี้ได้มีการถวายพระราชลัญจกรประจำพระองค์ด้วย โดยจะอธิบายแยกเป็นแต่ละตราดังนี้

ภาพที่ 6 : พิธีเชิญพระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้า
เจ้าอยู่หัวในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562
ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

3.1 พระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2453 – พ.ศ.2468)

พระราชลัญจกรนี้มีลักษณะเป็นตรางา ลักษณะกลมรี กว้าง 5.5 เซนติเมตร ยาว 6.8 เซนติเมตร มีลักษณะเป็นรูปตราวชิราวุธมีรัศมีประดิษฐานบนพานทองสองชั้น ตั้งอยู่เหนือตั่ง มีฉัตรบริวาร 2 ข้าง เป็นสัญลักษณ์ของพระปรมาภิไธยว่า “วชิราวุธ” ที่หมายความว่า ศาสตร์ราชของพระอินทร์ ซึ่งพระราชลัญจกรนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นสำหรับใช้ประทับกำกับพระปรมาภิไธยในต้นเอกสารสำคัญส่วนพระองค์ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับราชการแผ่นดิน และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเครื่องหมายราชอิสริยาภรณ์ตราวชิรมาลา เหรียญรัตนาภรณ์ของพระองค์ นอกจากนี้โปรดเกล้าฯ ให้ใช้ปักเป็นธงเครื่องหมายประจำกองเสือป่า ปักผ้าทิพย์ หน้ามุกเด็จพระลัทธิพลที่ประทับในงานพระราชพิธีต่างๆ และเชิญประดิษฐานที่หน้าบันโรงเรียนวชิราวุธ เป็นต้น (ศิริพร ดาบเพชร, 2553-2554 : 30 – 47)

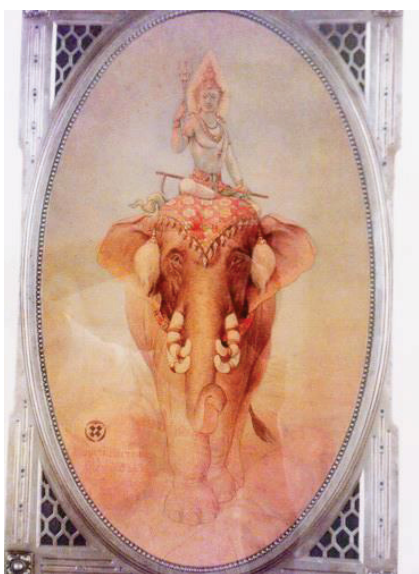

ภาพที่ 7 : พระราชลัญจกรประจำพระองค์รัชกาลที่ 6

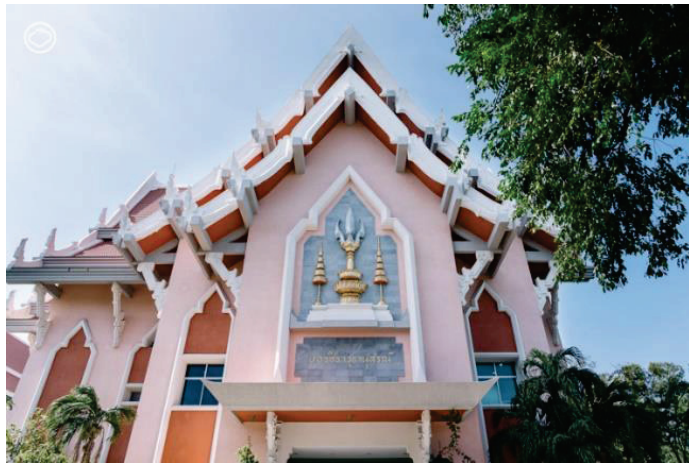
ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ธนัยพงศ์ สารรัตน์ และ ธีรวัฒน์ กันยาสาย

จากข้อมูลดังกล่าวสามารถวิเคราะห์ได้ว่าสัญลักษณ์ “วชิราวุธ” ที่ปรากฏนั้น สื่อถึงเทพาวุธของพระอินทร์ในคติพราหมณ์และพุทธ ทั้งนี้วชิราวุธนั้นมาจากการรวมกันของคำว่า “วชิระ” ที่แปลว่า สายฟ้า หรือเพชร และ “อาวุธ” หรือในอีกชื่อก็คือ “วัชระ” ในภาษาสันสกฤต ซึ่งคำว่า “วชิระ” กับ “วัชระ” นั้น ต่างก็แปลว่า สายฟ้า และ เพชร ทั้งคู่ โดยวชิราวุธนั้นเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความมั่นคงของพลังวิญญานในศาสนาพราหมณ์และพุทธ เป็นอาวุธที่มีพลังในการสร้างและควบคุมสายฟ้าสำหรับใช้ทำลายล้างสรรพสิ่งให้พินาศ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545: 98) เทพาวุธดังกล่าวสื่อถึงอาวุธของพระอินทร์ในคติพราหมณ์ – พุทธ และยังสื่อถึงการตัดขาดจากกิเลสและความลุ่มหลง และยังใช้ตัดอุปสรรคด้วย (दनัย ไซโยธา, 2540: 11.; และ ศานติ ภักดีคำ, 2556: 64) โดยรูปร่างของวชิราวุธหรือวัชระนั้นที่พบส่วนใหญ่จะเป็นอาวุธที่มีปลายแหลม แต่ละด้านมีเสียงยาวแหลมงอรั้ง 4 แฉก มีด้ามสั้น ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าพระราชลัญจกรประจำพระองค์ในรัชกาลที่ 6 นั้นเป็นพระราชลัญจกรสำหรับที่ถูกแทนด้วยสัญลักษณ์ของพระอินทร์ผู้ปกครองสวรรค์และอภิมหาลोक อันสามารถแทนองค์พระมหากษัตริย์ไทยในฐานะสมมติเทพของเทพที่ยิ่งใหญ่และมีฉัตรทั้งสองข้างที่แสดงถึงเครื่องราชูปโภคอย่างแท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับนามของกรุงเทพมหานครที่เป็นเสมือน

เมืองของพระอินทร์ที่มีตราสัญลักษณ์เป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ พระหัตถ์ทรงสายฟ้า โดยตรานี้กรมศิลปากรออกแบบโดยอาศัยภาพเขียนฝีมือพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เป็นต้นแบบ (สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, 2547: 51) อีกทั้งพระราชลัญจกรพระวชิระประจำพระองค์นี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นจากการใช้พระนามเดิมเป็นหลักในการคิดรูปแบบเครื่องหมาย รัชกาลของพระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐ์ขึ้นเป็นรูปพระวชิระตามพระบรมนามาภิไธยเดิมก่อนเสวยราชย์ว่า “มหาวชิราวุธ” จึงเรียกพระราชลัญจกรประจำพระองค์นี้ว่า “พระราชลัญจกรพระวชิระ” (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2538: 7) ปัจจุบันประดิษฐานอยู่หลายที่ เช่น บริเวณหน้าบันพระที่นั่งปาฏิหาริย์ทัศไนย จ.นครปฐม มุขหน้าหออัคราฐานุสรณ์ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ และสิ่งก่อสร้างที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยรัชกาลที่ 6 เป็นต้น (ปิยนถ บุนนาค และคณะ, 2556: 58)

ภาพที่ 8-9 : ภาพวาดพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณและในพระหัตถ์ทรงวชิระ ฝีมือพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอและตราสัญลักษณ์ กทม
ที่มา: สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, 2547 : น.5-6

ภาพที่ 10 : พระราชลัญจกรประจำพระองค์รัชกาลที่ 6 ประดิษฐาน ณ มุขหน้าหอ
วชิราวุธานุสรณ์ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
ที่มา: ธันยพงศ์ สารรัตน์

3.2 พระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2468 – พ.ศ.2478)

เป็นตรางา ลักษณะกลมรี กว้าง 5.4 เซนติเมตร ยาว 6.7 เซนติเมตร รูปวาด
พระแสงศร 3 องค์ คือ พระแสงศรพรมหาสตร์ พระแสงศรอัคนีवाद พระแสงศรประลัย
वाद เบื้องบนมีรูปพระแสงจักรและพระแสงตรีศูลอยู่ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎ มี
บังแทรกตั้งอยู่ 2 ข้าง กับมีลายกนกแทรกอยู่ระหว่างพื้น พระแสงศร 3 องค์นี้เป็น
สัญลักษณ์ของพระปรมาภิไธยว่า “ประชาธิปไตยเดชน” ซึ่งมาจากความหมายของ
ศัพท์วรรณคดีสุดท้ายที่ว่า “เดชน” แปลว่า “ลูกศร” ทั้งนี้พระราชลัญจกรนี้
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นสำหรับใช้ประทับกำกับ
พระปรมาภิไธยในต้นเอกสารสำคัญส่วนพระองค์ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับราชการแผ่นดิน เช่น ใช้
ประทับกำกับพระปรมาภิไธยในประกาศนียบัตรเหรียญรัตนาภรณ์ของพระองค์ เป็นต้น
(พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, 2554: 17.; และ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, 2555: 56)

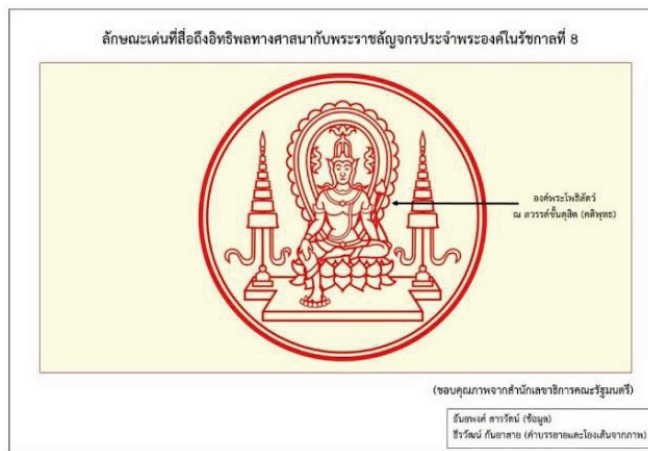
ภาพที่ 11 : พระราชลัญจกรประจำพระองค์รัชกาลที่ 7

ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, อ้นยพงศ์ สารรัตน์ และ ชีววัฒน์ กันยาสาย

จากข้อมูลข้างต้นสื่อถึงเทพอาวุธของเทพองค์สำคัญทั้ง 3 ในคติพราหมณ์ ซึ่งเรียกว่า “พระไตรศร” มีลักษณะกลมรี รูปราวพาดพระแสงศร 3 องค์ คือ พระแสงศรพรหมมาศร์ พระแสงศรอัคนีวาท และพระแสงศรประลัยวาท เป็นศรของพระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร (ศานติ ภัคดีคำ, 2559: 45) เป็นพระราชลัญจกรสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ถูกแทนด้วยสัญลักษณ์ของเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งสัมพันธ์กับเครื่องสูงที่ชนาบ้าง คือ บังแทรก (เครื่องสูงกันบังแดดให้กษัตริย์) และลายกระหนกที่สื่อถึงสรวงสวรรค์โดยเฉพาะตราราชวงศ์จักรี ที่สื่อถึงเทพอาวุธของพระนารายณ์คือ ตรีและจักร (ศานติ ภัคดีคำ, 2560: 45) ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎที่เป็นหนึ่งในเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ที่สื่อพระศิวะที่เป็น 1 ใน 3 เทพเจ้าสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ อันสามารถแทนองค์พระมหากษัตริย์ไทยได้ในฐานะสมมติเทพของเทพที่ยิ่งใหญ่ ดังจะเห็นได้จากการให้ความสำคัญกับพระศิวะในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในสมัยหลัง พราหมณ์ในพิธีจะต้องอ่าน “เวทสรรเสริญเปิดศิวาลัยไกรลาส” ก่อนที่จะถวายพระมหาพิชัยมงกุฎให้พระมหากษัตริย์ทรงสวม อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระศิวะลงมาจากเขาไกรลาสมาเป็นพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้พระราชลัญจกรประจำพระองค์เรียกว่า “พระราชลัญจกรพระแสงศร” ที่มาของรูปลายพระราชลัญจกรนี้นำแนวความคิดมา

จากพระราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์ซึ่งคิดประดิษฐ์ขึ้นจากพระบรมนามาภิไธยก่อนทรงราชย์คือ “ประชาธิปไตยคึกคักดีเดชน” ปัจจุบันได้ถูกประยุกต์และกลายเป็นส่วนหนึ่งของตราสัญลักษณ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชและสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยรัชกาลที่ 7 (ดนัย ไชยโยธา, บรรณาธิการ, 2543: 78-79)

3.3 พระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร รัชกาลที่ 8 (พ.ศ. 2478 – พ.ศ. 2489)

ภาพที่ 12 : พระราชลัญจกรประจำพระองค์รัชกาลที่ 8

ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ฉันทพงศ์ สารรัตน์ และ ชีรวัดน์ กันยาสาย

มีลักษณะเป็นตราวง ลักษณะกลม ศูนย์กลางกว้าง 7 เซนติเมตร รูปพระโพธิสัตว์ประทับบนบัลลังก์ดอกบัว ห้อยพระบาทขวาเหยียบบัวบาน หมายถึงแผ่นดินพระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัวตูม และมีเรือนแก้วด้านหลังแทนรัศมี มีแท่นรองรับ ตั้งฉัตรบริวาร 2 ข้าง อันเป็นสัญลักษณ์ของพระปรมาภิไธยว่า “อานันทมหิดล” ซึ่งแปลความหมายว่า เป็นที่ยินดีของแผ่นดิน เพราะพระองค์ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยโดยความยกย่องยินดีของอเนกนิกรชาวไทย ประหนึ่งพระโพธิสัตว์เสด็จมาประทานความร่มเย็นเป็นสุขแก่ทวยราษฎร์ทั้งมวล และเป็นพระโพธิสัตว์ที่สถิตอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิตตามคติพุทธศาสนา ซึ่งพระราชลัญจกรในรัชกาลนี้จะมีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมค่อนข้างมากที่เป็นเสมือน “ความหวังคืนมามายังแผ่นดิน” ใหม่อีกครั้ง (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2562: 145) ซึ่งพระราชลัญจกรนี้

ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2563)

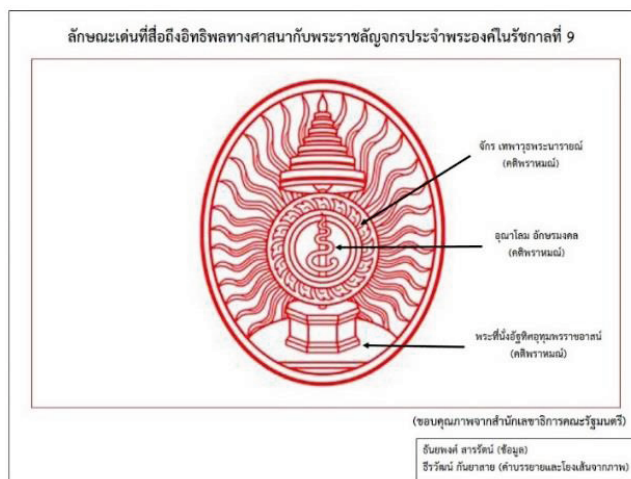

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นสำหรับใช้ประทับกำกับพระปรมาภิไธยในประกาศนียบัตรเหรียญรัตนาภรณ์ของพระองค์ เป็นต้น และพระราชลัญจกรนี้ได้สะท้อนถึงคติพุทธศาสนาหายานค่อนข้างเด่นชัด คือ องค์พระโพธิสัตว์ ทั้งนี้คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พระราชอิสริยยศในขณะนั้น) ได้ลงมติให้สำนักพระราชวังจัดสร้างพระราชลัญจกรประจำพระองค์ขึ้นเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2481 โดยสร้างขึ้นตามหลักการของจารีตราชประเพณีเดิม คือ ใช้แนวคิดจากพระบรมนามาภิไธยก่อนทรงราชย์ ซึ่งเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดีสมุหพระราชวังได้ถวายความเห็นให้นำพระราชลัญจกรรูปพระโพธิสัตว์ที่เคยมีใช้มาแล้วในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาประดิษฐ์ขึ้นถวายให้ทรงใช้เป็นพระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร โดยคงความหมายจากพระบรมนามาภิไธยว่า ‘อานันทมหิดล’ หมายถึง มีเดชในพื้นดิน ซึ่งพระโพธิสัตว์ก็หมายความว่า เป็นความยินดีและเป็นเดชยิ่งในพื้นพิภพ ทั้งนี้ได้ปรับปรุงลายจากพระราชลัญจกรพระโพธิสัตว์เดิม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นตราครุฑที่กระดาสำหรับทรงพระอักษรเป็นการส่วนพระองค์ โดยเติมรูปฉัตรตั้งสองข้างแทนที่ประทับของพระโพธิสัตว์ที่กลางดวงตราพระราชลัญจกรเพื่อให้เหมาะสมกับการเป็นพระราชลัญจกรของพระมหากษัตริย์เรียกว่า “พระราชลัญจกรโพธิสัตว์สวนดุสิต” ต่อมาได้เป็นส่วนหนึ่งของสัญลักษณ์ผลิตภัณฑ์บางประการ เช่น ผลิตภัณฑ์นมผงและนมอัดเม็ดสวนดุสิต เป็นต้น รวมถึงสิ่งก่อสร้างที่เกี่ยวข้องด้วยรัชกาลที่ 8

3.4 พระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2489 – พ.ศ. 2559)

พระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างขึ้นโดยคิดประดิษฐ์รูปลายตามความหมายแห่งพระปรมาภิไธย “ภูมิพล” โดยนัยความหมายว่า ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้เป็นกำลังหรือเป็นใหญ่แห่งแผ่นดิน พระนามมีลักษณะตรงตามตำรา จะมีส่วนช่วยหนุนให้เกิดทั้งทางแสนยานุภาพและพระปรีชาสามารถ ความรอบรู้แด่องค์พระมหากษัตริย์ จึงแสดงความเป็นผู้มีบุญญาธิการ

และทรงพระปรีชาญาณและช่วยหนุนส่งให้คติศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏในองค์พระราชลัญจกรมีความเด่นชัดขึ้น พระราชลัญจกรประจำพระองค์จึงเป็นรูปพระที่นั่งอัฐทิศ มีรูปพระมหากุณาโลมอยู่ภายในวงจักร หรืออักษร “อุ” หรือเลข 9 อยู่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยรัศมีบนก้านฉัตร อันมีความหมายว่า พระองค์ทรงมีพระบรมเดชานุภาพในแผ่นดิน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2547 : 155.; และ วุฒิชัย มูลศิลป์ และคณะ, 2550: 271- 272) รอบวงจักรมีรัศมีเปล่งออกมาโดยรอบ เหนือจักรเป็นรูปเศวตฉัตร 7 ชั้น ตั้งอยู่บนพระที่นั่งอัฐทิศ และที่แปลกไปกว่าพระราชลัญจกรประจำพระองค์ในรัชกาลอื่นประการหนึ่งก็คือ สร้างเป็นรูปกลมรีตั้ง ส่วนความหมายของสัญลักษณ์ของสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏเป็นรูปลายพระราชลัญจกรดังกล่าวอธิบายได้ว่า หมายถึง องค์พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 ทรงเป็นกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน โดยที่ผู้แทน (เทพ) ทั้งแปดทิศนำแผ่นดินและความเป็นใหญ่มาถวายเป็นสัญลักษณ์แห่งวันบรมราชาภิเษกตามโบราณราชประเพณีที่เสด็จประทับเหนือพระที่นั่งอัฐทิศและสมาชิกรัฐสภาถวายน้ำอภิเษกจากทิศทั้งแปดของราชอาณาจักร และรัชกาลของพระองค์นี้นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่พระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยทรงรับน้ำอภิเษกจากสมาชิกรัฐสภาแทนที่จะทรงรับจากราชบัณฑิตตั้งในรัชกาลก่อน

ภาพที่ 13 : พระราชลัญจกรประจำพระองค์รัชกาลที่ 9

ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, อัญญพัทธ์ สารรัตน์ และ ธีรวัฒน์ กันยาสาย

ภาพที่ 14 -15 หน้าบันรูปพระศิวะที่ปราสาทตาพรหมและประติมากรรมพระศิวะที่
กู๋พระโกนา ศิลปะเขมรสมัยนครวัด
ที่มา: อิศรกุล คงธนะ, 2555 : น.58

จากข้อมูลนี้ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ค่อนข้างเด่นชัด คือ อุณาโลม ซึ่งรูปของสัญลักษณ์นี้ได้พบอยู่ที่ขุขามงกุฎพระศิวะศิลปะเขมร เช่น ภาพสลักพระศิวะที่หน้าบันในปราสาทตาพรหม และประติมากรรมพระศิวะศิลปะเขมรสมัยนครวัดที่พบที่กู๋พระโกนา จ.ร้อยเอ็ด ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, 2547: 5) และอาจสื่อถึงการรวมกันของพระเป็นเจ้า 3 องค์ในศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม ด้วยได้เช่นกัน รวมถึงจักร ซึ่งเป็นเทพอาวุธของพระนารายณ์ด้วย และพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ยังสื่อถึงเทวรูปนพเคราะห์ประจำทิศในคติพราหมณ์ด้วย ทั้งนี้เทวดานพเคราะห์ คือ เทวดาซึ่งสมมติแทนดาวพระเคราะห์ 9 องค์ แต่ละองค์ได้กำหนดให้เป็นเทวดาประจำทิศต่างๆ ด้วยได้แก่ พระอาทิตย์ประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ พระจันทร์ประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้ พระอังคารประจำทิศตะวันตกเฉียงใต้ พระพุธประจำทิศใต้ พระพฤหัสบดีประจำทิศตะวันตก พระศุกร์ประจำทิศเหนือ พระเสาร์ประจำทิศตะวันตกเฉียงใต้ พระราหูประจำทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และพระเกตุประจำทิศท่ามกลาง (ประมวลองค์ความรู้เรื่องพระราชนิพนธ์บรมราชาภิเษก, 2562: 6) ที่เปรียบดั่งการอัญเชิญให้สมเด็จพระมหากษัตริย์ทรงแผ่พระราชอาณาเขตปกครองประชาชนทั้งหลายในทิศทั้ง 8 คือ ทิศทั้ง 8 ทิศ โดยใช้น้ำอภิเษกเป็นสิ่งแทนพระราชอำนาจที่

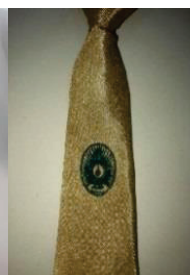
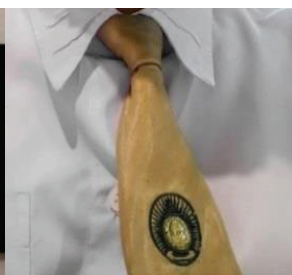
พสกนิกรถวายแด่พระมหากษัตริย์ผ่านทางผู้แทนปวงชน อีกทั้งพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพร
ราชอาสน์เป็นพระที่นั่งทรงแปดเหลี่ยมสอดคล้องกับทิศทั้ง 8 สื่อถึงขอบเขตอันกว้าง
ใหญ่ไพศาล (มิตรชัย กุลแสงเจริญ, 2549: 91 – 120)

ภาพที่ 16-23 : พระราชลัญจกรประจำพระองค์รัชกาลที่ 9 (จำลอง)
ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ และมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี
ที่มา: ฉันทพงศ์ สารรัตน์ และ ภัคพล ทวี

พระราชลัญจกรองค์นี้นอกจากจะใช้ประทับในเอกสารสำคัญส่วนพระองค์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับราชการแผ่นดินแล้วยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตรานี้แก่สถาบันอุดมศึกษากลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ และทรงพระราชทานนาม “ราชภัฏ” แก่มหาวิทยาลัยราชภัฏ ซึ่งหมายถึง “คนของพระราชา” เมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2535 และ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล เพื่อใช้เป็นตราประจำมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งในเครือของตนเมื่อ พ.ศ.2531 และยังได้มีพระบรมราชานุญาตให้ใช้เป็นภาพประธานในตราสัญลักษณ์งานพระราชพิธีสำคัญต่างๆ ในรัชกาลของพระองค์ ได้แก่ พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ใน พ.ศ.2531 เนื่องในวโรกาสที่ทรงครองราชย์ครบ 42 ปี อังเป็นงานพระราชพิธีเฉลิมฉลองที่ทรงครองสิริราชสมบัตินานกว่าพระเจ้าแผ่นดินองค์อื่น ตราสัญลักษณ์ในครั้งนี้ได้เชิญตราประจำพระองค์มาใช้เป็นสำคัญ ประกอบด้วย พระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ 8 เหลี่ยม อยู่ภายใต้ฉัตรขาว 7 ชั้น ตรงกลางมีพระมหาอุณาโลมภายในพระแสงจักรที่เปล่งรัศมี สื่อความหมายได้ว่า พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระบรมเดชานุภาพขจรขยายไปทั่วทุกหนแห่ง งานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี ใน พ.ศ.2539 หรือพระราชพิธีกาญจนาภิเษก ตราสัญลักษณ์ในครั้งนี้อใช้พระราชลัญจกรประจำพระองค์เป็นสำคัญ มีตราพระบรมมหาราชวงศ์จักรีและพระมหาพิชัยมงกุฎอยู่ด้านบน มีพานเครื่องสูง 2 ชั้นที่เป็นสัญลักษณ์ของพานรัฐธรรมนูญ โดยมีช้าง 2 เชือกเทินตราอยู่ภายในเศวตฉัตร ซึ่งช้างอาจสื่อได้ถึงความเชื่อทางพราหมณ์ คือ ช้างเป็นสัตว์คู่บารมีองค์พระมหากษัตริย์ และงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 80 พรรษา 5 ธันวาคม พุทธศักราช 2550 อีกด้วย

ภาพที่ 24-28 : พระราชลัญจกรประจำพระองค์รัชกาลที่ 9 (จำลอง) ในบริบทของตราประจำมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษที่ถูกเชิญเป็นองค์ประธานในพิธีเชิญพระราชลัญจกรของมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษเป็นประจำทุกปี และถูกจำลองเป็นลายปักบนเนคไท เข็มกลัดเนคไท เข็มกลัดเสื้อ เข็มกลัดตุ้มตึง และหัวเข็มขัด ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องแบบพระราชทานสำหรับนักศึกษา
ที่มา: ศุภวัฒน์ สาริบุตร, บดินทร์ มานะวงศ์, ธีรทัศน์ พิมพ์พัฒน์, กองพัฒนานักศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ

3.4 พระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 10 (พ.ศ. 2559 – ปัจจุบัน)

พระราชลัญจกร “พระวชิระ” ประกอบด้วยพระวชิระ คือ เทพศาสตราของพระอินทร์ นอกจากนี้ยังแปลว่า “สายฟ้า” และ “เพชร” มีแบบตามพระราชนิยมในรัชสมัยรัชกาลที่ 6 ด้านบนพระวชิระมี “พระเกี้ยว” มีที่มาจากพระปรมาภิไธยว่า “จุฬาลงกรณ์” แปลว่า ยอดของปิ่นหรือมงกุฏ (พระยาสุธาสยามภักดิ์ (สรวง ศรีเพ็ญ), 2511: 40) ตามแบบพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 5 แทนคำว่า “อลงกรณ์” ซึ่งแปลว่า เครื่องประดับเป็นพระราชสัญลักษณ์ของพระบรมนามาภิไธย “มหาวชิราลงกรณ์” เพล่งรัศมีเป็นสายฟ้าประดิษฐานอยู่บนพานแว่นฟ้าพร้อมด้วยฉัตรบริวาร แสดงถึงของปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2563)

ประกอบพระราชอิสริยยศอย่างมั่งคั่งที่สื่อถึงคติเรื่องกษัตริย์คือพระอินทร์ในคติพราหมณ์และพุทธอย่างสมบูรณ์

ภาพที่ 29 : พระราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์รัชกาลที่ 10

ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี อินทวงศ์ สารรัตน์ และ ธีรวัฒน์ กันยาสาย

สรุปผล

การใช้ตราเป็นระบบสื่อสารชนิดหนึ่งที่มีมนุษย์คิดค้นขึ้น เมื่อมีการรวมตัวกันเป็นชุมชนจน กลายเป็นเมืองแล้วพัฒนาขึ้นจนเป็นอาณาจักรที่มีการจัดระเบียบโครงสร้างต่างๆ ภายในสังคมจนมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านระบบการปกครอง ดังนั้นการสื่อสารกันระหว่าง “ผู้ปกครอง” และ “ผู้ใต้ปกครอง” จึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก และจำเป็นที่จะต้องอาศัยสัญลักษณ์บางอย่างอันเป็นที่ตกลงร่วมกันเพื่อสร้างความเข้าใจและยอมรับในอำนาจการปกครองที่มีอยู่ เนื่องจากขอบเขตการปกครองที่มีการขยายตัวกว้างขวางขึ้น ทั้งขนาดของพื้นที่และจำนวนประชากร การสั่งการต่างๆ ด้วยวาจาจึงไม่สามารถกระทำได้โดยสะดวก ด้วยข้อจำกัดในหลายประการ เช่น ความยากลำบากในการคมนาคม ด้วยเหตุนี้การใช้ตราจึงได้เข้ามามีบทบาท เนื่องจากการใช้ตราถือเป็นรูปแบบหนึ่งในการใช้สัญลักษณ์ของมนุษย์ที่มีการใช้งานมาอย่างยาวนาน และสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการปกครองที่จะต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับผู้คนในวงกว้าง และมีเครือข่ายที่ซับซ้อนได้เป็นอย่างดีด้วยการ

ประดิษฐ์ลวดลายของตราที่สร้างความเป็นกลุ่มเดียวกัน ความศักดิ์สิทธิ์และความน่าเชื่อถือที่ส่งผ่านไปมาระหว่างกันได้สะดวก ซึ่งสังคมไทยก็เป็นสังคมหนึ่งที่มีการใช้งานตราในรูปแบบดังกล่าวเช่นเดียวกัน โดยมักจะเรียกตราที่ใช้งานเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ในระบบการปกครองเหล่านี้ว่า “ตราราชการ” โดยหนึ่งในนั้นคือ “พระราชลัญจกรประจำพระองค์” พระราชลัญจกร คือ ตราสำหรับพระมหากษัตริย์ใช้ ทั้งนี้พระราชลัญจกรในรัชกาลที่ 6 – 10 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มีลักษณะที่น่าสนใจ ซึ่งผลการศึกษาอิทธิพลทางศาสนากับพระราชลัญจกรประจำพระองค์ในรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 10 พบว่า พระราชลัญจกรที่ใช้ภาพปรากฏเป็นเทพาวุธ สัญลักษณ์มงคล เครื่องสูง อักษรมงคล และพระโพธิสัตว์นั้น สามารถนำมาจากทั้งเรื่องราวทางศาสนา พราหมณ์และศาสนาพุทธ ซึ่งมีพัฒนาการมาจากตราประทับที่เป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อสื่อสารกันในอดีตที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียและจีน อันเป็นต้นแบบให้ไทยนำมาใช้ตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่ลวดลายที่ปรากฏบนพระราชลัญจกรนั้นยังคงใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาพราหมณ์เป็นตัวแทนการระบุถึงอำนาจของผู้ถือตราพระราชลัญจกร โดยได้มีการนำภาพของเทพเจ้าต่างๆ เข้ามาเพื่อสื่อถึงฐานะหน้าที่ของผู้ถือตราที่ต่างจากเดิมที่มีแต่การทำลวดลายอันเป็นมงคล เช่น ศรีวิตสะ ศรีลักษมี หรือเทพเจ้า

ทั้งนี้ อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏในพระราชลัญจกรตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้ปรับเปลี่ยนจากคติของศาสนาพราหมณ์ดั้งเดิมที่ได้รับมาจากอินเดียไป เนื่องจากการเข้ามาของคติศาสนาพราหมณ์จากวัฒนธรรมเขมรโบราณ โดยรูปที่ปรากฏบนพระราชลัญจกรก็จะนำมาจากเรื่องราวของเทพเจ้าต่างๆ มาเป็นตัวแทนหรือสัญลักษณ์ของอำนาจทางการปกครองของฝ่ายบริหาร ซึ่งมีความหมายอันเป็นมงคลทั้งสิ้น โดยถึงแม้จะสร้างจากคติของศาสนาพราหมณ์เป็นหลัก แต่ก็มีการนำเอาคติของศาสนาพุทธมาใช้ด้วย สิ่งเหล่านี้ได้ส่งผลสืบมาถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 10 ที่มีลักษณะเด่นคือ ไม่นับถึงบทบาทขององค์เทพโดยตรง แต่จะเน้นไปที่เทพาวุธ (ตรี จักร วชิราวุธ วชิระ) วัตถุสิ่งของ สิ่งก่อสร้าง (พระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์) อักษรศักดิ์สิทธิ์ (อุณาโลม) ซึ่งเป็นตัวแทนของเทพในคติศาสนาพราหมณ์นั้นๆ รวมถึงเครื่องราชูปโภคและเบญจราชกกุธภัณฑ์ของกษัตริย์ และองค์พระโพธิสัตว์สวนดุสิตในคติพุทธศาสนา ซึ่งต่อมาได้เป็นส่วนหนึ่งของสถาบันการศึกษา หน่วยงานต่างๆ ผลิตภัณฑ์ และพระราชพิธีมงคลสำคัญ

ต่างๆ ด้วยเช่นกัน เพราะองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกรัชกาลนั้น “ปวงราชบุรุษรักบาทม้าน ยิ่งด้วยพิตรรงค์” ซึ่งการศึกษาครั้งนี้อาจเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ “พระราชลัญจกรประจำแผ่นดิน” และ “พระราชลัญจกรสำหรับแผ่นดิน. ต่อไปได้เพื่อให้องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมในด้านนี้มีความชัดเจนมากขึ้น โดยอาศัยการวิเคราะห์ในสาขาวิชาอื่นๆ ประกอบ น่าเชื่อได้ว่าจะทำให้เราเข้าใจระบบความคิดของคนในอดีตได้ดียิ่งขึ้น และน่าจะทำให้เราเข้าใจระบบการสร้างสัญลักษณ์แทนบุคคลหรือตระกูล (heraldry) ที่ต่อมาขยายวงกว้างออกไปเป็นตราสัญลักษณ์ทางการค้า หรือเครื่องหมายการค้าที่ต้องมีการจดทะเบียนกันให้ถูกต้องและไม่ซ้ำซ้อนเช่นในปัจจุบันก็เป็นได้ อีกทั้งยังเป็นการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจเพื่อเสริมสร้างทัศนคติที่ดีต่อสถาบันหลักของชาติอีกด้วย ดังกล่าวนับเป็นตัวอย่างหนึ่งของลักษณะของพระราชลัญจกรประจำพระองค์ว่า อิทธิพลทางศาสนามีผลต่อการสร้างสรรค์องค์ดวงตรามากน้อยเพียงใด

แนวคิดสำคัญของงานนี้ คือ ศาสนาเป็นสิ่งที่ประชาชนเคารพนับถือมาตลอดนับแต่โบราณกาล แต่ละราชวงศ์ของพระมหากษัตริย์หรือการครองราชย์แต่ละพระองค์จะมีการเปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อม ศาสนาจึงถือว่ามีความสำคัญต่อความเชื่อของประชาชนที่ผู้ปกครองสามารถนำมาเชื่อมโยงเพื่อสร้างความจงรักภักดี เช่น ฮองเต้ ถือเป็นโอรสสวรรค์ พระมหากษัตริย์ในยุโรปสมัยกลางต้องผ่านการสวมมงกุฎโดยพระสันตะปาปาแห่งกรุงโรม ส่วนคติของไทยจะถือว่าพระมหากษัตริย์คือ “สมมติเทพ” หรือ “พระโพธิสัตว์” ดังนั้นการเฉลิมพระนามของพระมหากษัตริย์จึงมีการนำความเชื่อทางศาสนามาเชื่อมโยง โดยมีการเฉลิมพระนามตามความเชื่อทางศาสนาที่เกี่ยวข้อง เช่น พระพุทธเจ้าหลวง พระเจ้าธรรมิกราชา พระรามธิบดี และพระนารายณ์ เป็นต้น

ทั้งนี้ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบพระราชลัญจกรจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสู่สมัยรัตนโกสินทร์สมัยใหม่ *ประการแรก* คือ อิทธิพลของศาสนา พราหมณ์และพุทธที่เข้ามามีบทบาท *ประการที่สอง* สยามประเทศมีพื้นฐานวัฒนธรรมใกล้เคียงกับวัฒนธรรมอินเดียและขอมมาตั้งแต่สมัยโบราณ สามารถใช้สื่อสารกันได้ ทำให้วัฒนธรรมมีความเชื่อมโยงกันอย่างมาก อย่างไรก็ตาม พระราชลัญจกรประจำพระองค์ยังเป็นต้นแบบในการผลิตตราราชการในรูปแบบอื่นๆ เช่น หนังสือประทับตรา (กองแก้ว วีระประจักษ์, 2537 : 149 – 168) อยู่มากเช่นกัน ซึ่งเห็นควรให้มีการศึกษาเพิ่มเติมต่อไป โดยเฉพาะการใช้พระราชลัญจกรกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ยังไม่มีผู้ศึกษาอย่างจริงจัง ในขณะที่การใช้พระราชลัญจกรมีความสำคัญและการ

เปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลา แต่กลับพบว่าคำอธิบายที่มีอยู่เกี่ยวกับการใช้พระราชลัญจกรของไทยมีอยู่จำนวนน้อยและเป็นการให้ภาพที่ค่อนข้างนิ่ง ทำให้ทราบบริบทของความเคลื่อนไหวในปฏิสัมพันธ์ระหว่างการใช้พระราชลัญจกรและสังคมที่เปลี่ยนไปไม่มากนัก

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้สำเร็จลงได้เนื่องจากผู้เขียนได้รับแรงสนับสนุน แรงเกื้อหนุน ข้อเสนอแนะ และความช่วยเหลือจากหลายฝ่าย โดยเฉพาะ ผศ.ดร.สมชาติ มณีโชติ อ.ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่เป็นผู้จุดประกายให้ผู้เขียนสนใจต่อยอดเรื่องนี้สืบเนื่องจากบทความเรื่องตราพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562 ขอขอบพระคุณ รศ.วุฒิชัย มูลศิลป์ ราชบัณฑิต และ รศ.ดร.ศิริพร ดาบเพชร ที่ช่วยตรวจสอบการใช้คำและเนื้อหาในเบื้องต้น ขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.ประดิษฐ์ ศิลาบุตร ที่ปรึกษาอธิการบดี มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ ที่กรุณาให้คำแนะนำช่วยเหลือแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ของลูกศิษย์คนนี้ด้วยความเมตตา ตลอดจนเสนอแนวคิดเรื่องอิทธิพลทางศาสนากับสถาบันกษัตริย์ของไทยเพิ่มเติม ขอขอบคุณภาพประกอบส่วนใหญ่จากสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ขอขอบคุณคณาจารย์ทุกท่านในภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ทั้งในอดีตและปัจจุบันที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาจนทำให้ผู้เขียนมีความรู้ระดับตนมาจนถึงทุกวันนี้ และขอกราบขอบพระทัยและกราบขอบคุณสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุমানราชธนะ องค์ปฐมแห่งการค้นคว้าทางวิชาการในเรื่องพระราชลัญจกร ขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.วงเดือน นาราสัจจ์ ผศ.ชมพูนุท นาคริักษ์ และ อ.สุวรรณา สัจจวิรวรรณ ที่ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการเขียนเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีที่อนุเคราะห์เรื่องเอกสาร ขอขอบคุณภาพจากกองพัฒนานักศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ ขอขอบคุณลูกศิษย์ธีรวัฒน์ กันยาสาย ภัคพล ทวี ศุภวัฒน์ สาริบุตร ธีรทัศน์ พิมพ์พัฒน์ และบดินทร์ มานะวงศ์ ที่ช่วยออกแบบและถ่ายภาพประกอบเพิ่มเติม และขอขอบคุณทุกท่านที่มีส่วนทั้งทางตรงและทางอ้อมกับบทความนี้ที่ไม่ได้เอ่ยนาม ผู้เขียนขอขอบคุณด้วยความสำนึก

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2505). **พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
พระราชทานไปยังประเทศจีนกับประวัติเสวตฉัตร**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เอก
การพิมพ์.
- กรมศิลปากร. (2547). **นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร**. กรุงเทพฯ : กรมฯ.
- กระทรวงวัฒนธรรม. (2536). **ประมวลองค์ความรู้พระราชพิธีบรมราชาภิเษก**.
กรุงเทพฯ : กระทรวงฯ.
- ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2537). หนังสือประทับตรา. ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร,
บรรณาธิการ. **ความย้อนกัยของอดีต : พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติพลตรี
หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี**. กรุงเทพฯ : มปท.. น.149-168.
- จักรกฤษณ์ อุทโย. (2547). พระธรรมนูนว่าด้วยการใช้ตรา. ใน **ศุภวัฒน์ – ศุภวาร จุล
พิจารณา : ข้อเขียนเพื่อแสดงมุทิตาจิตในโอกาสที่พลตรีหม่อมราชวงศ์
ศุภวัฒน์ เกษมศรี มีอายุครบ 6 รอบ ในพุทธศักราช 2547**. กรุงเทพฯ :
เฟื่องฟ้า. น.95 – 118.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2562). **ประวัติการเมืองไทยสยาม พ.ศ.2475 – 2500**.
กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- दनัย ไชยโยธา. (2540). **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- दनัย ไชยโยธา. (2541). **มนุษย์กับอารยธรรมในเอเชียใต้ เล่ม 1**. กรุงเทพฯ :
โอเดียนสโตร์.
- दनัย ไชยโยธา. (2547). **วัฒนธรรมและอารยธรรมสัมพันธ์ของอนุทวีปอินเดียกับ
นานาชาติ**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- दनัย ไชยโยธา, บรรณาธิการ. (2545). **53 พระมหากษัตริย์ไทย ๘ ทรงครองใจไทยทั้ง
ชาติ**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ทรงสรรค์ นิลกำแหง. (2542). พระราชลัญจกรครุฑพ่าห์กาญจนาภิเษก. **วารสาร
ราชบัณฑิตยสถาน**. 20(4) : 15 – 19.
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2529). **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรี – รัตนโกสินทร์**.
มหาสารคาม : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

- ทวีศักดิ์ ญาณประทีป. (2518). **วรรณกรรมศาสนา**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ฉันทพงศ์ สารรัตน์ และคณะ (2562, มกราคม – มิถุนายน). มงคลคติในตราสัญลักษณ์งานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562. **วารสารนิติรัฐกิจวิทยาลัยกฎหมายและการปกครองมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ**. 2(2) : น.1-21.
- ปิยนารถ บุณนาค และคณะ. (2556). **9 แผ่นดินของการปฏิรูประบอบราชการ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สัจจาภิรมย์, พระยา (สรวง ศรีเพ็ญ). (2511). **เทวกำนิต**. กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาการ.
- อนุমানราชชน, พระยา. (2512). **พระราชลัญจกรและตราประจำตำแหน่ง**. ธนบุรี : อักษรเพชรเกษม.
- จุลจักรพงษ์, พระองค์เจ้า. (2555). **เกิดวังปารุสก์ : สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์และสมัยประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ : กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊กส์.
- จุลจักรพงษ์, พระองค์เจ้า. (2555). **เจ้าชีวิต : พงศาวดาร 9 รัชกาลแห่งราชวงศ์จักรี**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊กส์.
- เพลินพิศ กำราญ. (2525). นัยของพระราชลัญจกรในรัตนโกสินทร์แสดงพระราชอำนาจปกครองราชการแผ่นดิน. **ศิลปวัฒนธรรม**. 5(10): 16 – 25.
- ภารดี มหาขันธ์. (2534). **รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ**. ชลบุรี : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ผาสุข อินทราวุธ. (2522). **ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มิตรชัย กุลแสงเจริญ. (2549). พระราชพิธีอันสืบเนื่องจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช. **วารสารประวัติศาสตร์** 2549. น.91-120.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). **ไถ้ร่มพระบารมี จักรีนฤพดินทร์ สยามินทราธิราช**. กรุงเทพฯ : คณะบรรณาธิการจัดทำสารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2554**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.
- ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2563)

- เรวัตร หินอ่อน. (2557ก). **การใช้ตราราชการไทย พ.ศ.2394 ถึง พ.ศ.2482**. ปรินญา นิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- เรวัตร หินอ่อน. (2557ข). การสร้างภาพลักษณ์ “สยามใหม่” ในตราอาร์มแผ่นดินสมัย ต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411 – พ.ศ. 2435). ใน **การประชุมวิชาการระดับชาติ SMARTS ครั้งที่ 4 วันที่ 7 พฤษภาคม 2557**. นครปฐม : คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2531). **เอกสารประกอบการสอน : พื้นฐานอารยธรรมไทย**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- วุฒิชัย มูลศิลป์ และคณะ. (2550). **พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร : อัลฟ่ามิเลเนียม.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2556). **พระอินทร์**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2557). **พระคเณศ**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2557). **ครุฑ**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2560). **พระนารายณ์**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ศรีศักร วัลลิโฒ. (2545). **กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของคนไทย**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- ศรีศักร วัลลิโฒ. (2554). **พัฒนาการทางสังคม – วัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- ศิริพร ดาบเพชร. (2553-2554). นัยยะทางการเมืองของพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลที่ 6. **วารสารประวัติศาสตร์**. 2553 – 2554. 18(1) : 30 – 47.
- สมชาติ มณีโชติ. (2539, กรกฎาคม). มงคลคติในตราสัญลักษณ์ฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี. **ศิลปวัฒนธรรม**. 17(9). น.178 – 190.
- สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (2506). **บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ : สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงบันทึกประทานพระยาอนุমানราชชน เล่ม 3**. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์.

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (2512, กันยายน). บันทึกความรู้ต่างๆ.

ศิลปากร. 13(3): 21 – 40.

สมบัติ พลายน้อย. (2527). **ความรู้เรื่องตราต่างๆ เล่ม 1 : พระราชลัญจกร.**

กรุงเทพฯ : บำรุงสาสน์.

สืบแสง พรหมบุญ. (2525). **ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย**

ค.ศ.1282 – 1853. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี. (2538). **พระราชลัญจกร.**

กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สุรศักดิ์ เจริญวงศ์. (2547). **สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ : “สมเด็จพระ**

ครู” นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม. กรุงเทพฯ : มติชน.

อิสรกุล คงชนะ. (2555). **อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏบนตราลัญจกรสมัย
อยุธยาถึงสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.**

วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.(โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิต

วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ. (2550). **ตราประทับ ตราประจำตัว และเครื่องรางยุคโบราณ.**

กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.